

ДЕЯКІ ПИТАННЯ СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

УДК 398.332(477)

П. О. Смоляк

ПОЄДНАННЯ НАРОДНИХ ТА ХРИСТИАНСЬКИХ ТРАДИЦІЙ У СВАТІ МИКОЛАЯ НА ТЕРНОПІЛЬЩИНІ

Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка,
вул. Максима Кривоноса, 2, м. Тернопіль, 46027, Україна

Смоляк Павло Олегович, кандидат історичних наук, доцент кафедри театального мистецтва, e-mail: smolyak.te@gmail.com

АННОТАЦІЯ

У статті розглянуто поєднання народних та християнських традицій у святі Миколая на Тернопільщині, вказано, що народний календар українців підпорядкований сільськогосподарським роботам, є землеробським і пов'язаний з початком і закінченням сільськогосподарських робіт. З приходом християнства на язичницькі свята накладалися християнські, тому в календарних святах та обрядах явно простежуються елементи двовір'я.

Досліджено обрядову систему свята Миколая в народних традиціях жителів Тернопілля. Миколаївське свято характеризується «полазництвом», функцію якого виконують молоді чоловіки та молода домашня худоба. Згідно з народними переказами, святий Миколай оберігає людей від стихійного лиха, рятує їх на водах, опікується звіриною. За народними віруваннями, святий Миколай виступає помічником та заступником хліборобів.

Окреслено роль та значення свята Миколая в християнському трактуванні українців. Святий Миколай, за уявленнями людей, виступає як культурний лицар і творець добра. Він сприймається старожилками як народний покровитель і їхній захисник перед Богом, ініціатор родинного збору. Висвітлено традицію обдаровування малих дітей від імені святого Миколая, а також привітання чоловіків-іменинників, перев'язуючи їх гороховим або пшеничним превеслом, побажання їм здоров'я, щастя та добра.

Ключові слова: національна культура; народна традиція; Тернопільщина; свято Миколая; християнство; обряд; вірування.

© Смоляк П. О., 2016

П. О. Смоляк

СОЧЕТАНИЕ НАРОДНЫХ И ХРИСТИАНСКИХ ТРАДИЦИЙ В ПРАЗДНИКЕ НИКОЛАЯ НА ТЕРНОПОЛЬЩИНЕ

Тернопольский национальный педагогический университет
им. Владимира Гнатюка,
ул. Максима Кривоноса, 2, г. Тернополь, 46027, Украина

Смоляк Павел Олегович, кандидат исторических наук, доцент кафедры театального искусства, e-mail: smolyak.te@gmail.com

АННОТАЦИЯ

В статье рассмотрено сочетание народных и христианских традиций в празднике Николая на Тернопольщине, указано, что народный календар украинцев подчинен сельскохозяйственным работам, является земледельческим и связан с началом и окончанием сельскохозяйственных работ. С приходом христианства на языческие праздники накладывались христианские, поэтому в календарных праздниках и обрядах явно прослеживаются элементы двоеверия.

Исследована обрядовая система праздника Николая в народных традициях жителей Тернопольщины. Николаевский праздник характеризуется «полазництвом», функцию которого выполняют молодые мужчины и молодой домашний скот. Согласно народным преданиям, святой Николай оберегает людей от стихийного бедствия, спасает их на водах, заботится о зверье. По народным верованиям, святой Николай выступает помощником и защитником земледельцев.

Определены роль и значение праздника Николая в христианской трактовке украинцев. Святой Николай, по представлениям людей, выступает как культурный рыцарь и создатель добра. Он воспринимается старожилками как народный покровитель и их защитник перед Богом, инициатор семейного сбора. Освещена традиция одаривания маленьких детей от имени святого Николая, а также поздравления мужчин-именинников, перевязывая их гороховым или пшеничным превеслом, пожелания им здоровья, счастья и добра.

Ключевые слова: национальная культура; народная традиция; Тернопольщина; праздник Николая; христианство; обряд; верования.

P. O. Smoliak

THE COMBINATION OF FOLK AND CHRISTIAN TRADITIONS IN THE FEAST OF ST. NICHOLAS IN TERNOPIL REGION

Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University
46027, Ternopil, Maksyma Kryvonosa str. 2, Ukraine

Smoliak Pavlo Olegovych, Ph.D in History, Assistant Professor of the Department of Theatrical Studies, e-mail: smolyak.te@gmail.com

ABSTRACT

The article discusses the combination of folk and Christian traditions in the feast of St. Nicholas in the Ternopil region, stated that the Ukrainian people's calendar is subordinated to the agricultural work and, thus, is associated with the beginning and the end of agricultural work. With the advent of Christianity the pagan holidays were superimposed by Christian, so the calendar ritualism was clearly traced elements of dual faith.

The ritual system of the feast of St. Nicholas in the folk traditions of the inhabitants of Ternopil region was studied. The feast of St. Nicholas is characterized by «visiting» function which is carried out by young men and young livestock. According to the legend, St. Nicholas protects people from natural disasters, saves them on the water, takes care of the beast. According to the folk beliefs, Saint Nicholas is acting as an assistant and a deputy for the husbandmen.

The role and the significance of the feast of St. Nicholas in the Christian interpretation of Ukrainians were defined. Saint Nicholas, according to the representation of people, acts as a cultural good knight and founder. He is perceived by the old-timers as their patron in the face of God, the initiator of a family gathering. The tradition of presenting of small children in the name of St. Nicholas was revealed, as well as the welcome of men-birthdays with bandaging them by pea or wheat frontlets, wishing them health, happiness and good.

Key words: *national culture; folk tradition; Ternopil; the feast of St. Nicholas; Christianity; ritual; beliefs.*

Дослідження, збереження та поширення культурних традицій українців є важливим завданням на сучасному розвитку нації в наш час — у період поширення інформаційних технологій та масової культури. Тому основною метою українських вчених — культурологів, етнографів, мистецтвознавців — стає вирішення проблем, пов'язаних з відродженням звичаїв, обрядів та народних свят, які впливають на розвиток та формування особистості.

Серед найшанованіших з-поміж річних календарних свят в українців є зимові свята. Адже зимовий цикл свят багатий різноманітною обрядовістю та звичаєвістю, яка своїми магічними діями спрямована на прихід Різдвяних свят, які з певним інтервалом тривають трохи менше місяця.

Одними з перших східнослов'янських вчених, хто почав вивчати зимову обрядовість як складову річного календарного циклу, були П. Чубинський, М. Грушевський, Ф. Вовк, Б. Рибак [7], П. Богатирьов [1], В. Чичеров [11]. Збирали та описували особливості народних свят у християнській традиції священнослужителі І. Огієнко, І. Галька [5], Ю. Катрій [3], К. Сосенко [9]. Особливого зацікавлення ці питання набули в період здобуття Україною незалежності. Свій вклад у розробку цієї проблеми внесли такі вчені, як К. Кутельмах, О. Курочкін [4], В. Скуратівський [8], О. Потапенко, В. Кузьменко [6]. Регіональна обрядовість, а саме Тернопільщини привертала увагу місцевих краєзнавців, етнологів та мистецтвознавців: Б. Сиенької, П. Медведика, О. Смоляка, М. Крищука та ін.

Мета статті — висвітлити поєднання народних та християнських традицій у святі Миколая на Тернопільщині.

З мети випливають наступні завдання:

- розкрити сутність становлення народних традицій;
- визначити обрядову систему свята Миколая в народних традиціях жителів Тернопілля;
- показати місце свята Миколая в християнському трактуванні українців.

Народний календар українців підпорядкований сільськогосподарським роботам, тобто в своїй основі є землеробським. Це пов'язано з тим, що він регламентований початком і закінченням різних видів сільськогосподарських робіт. З приходом християнства на традиційну календарну обрядовість українців почав впливати церковний календар: на язичницькі свята наклалися християнські. Тому в календарних святах та обрядах явно простежуються елементи двовір'я. Такого роду явище властиве й іншим східнослов'янським народам.

У цьому своєрідному двовір'ї безболісно прижилися і до сьогодні співіснують християнські та язичницькі народні обряди. На цьому наголошував й російський вчений Б. Рибак, зазначаючи: «ніякої непрохідної безодні між давнім слов'янським

язичництвом як релігійною системою і християнством не існує. Їх об'єднує дуже багато як в системі вірувань, так і в формах ритуалу» [7, с. 139]. На Тернопіллі, як і у всій Галичині майже до середини ХХ ст. побутували стародавні обрядові дієства, виконання і дотримання яких могло забезпечити успіх і достаток у господарській діяльності людей, у їхньому сімейному житті. Останнім часом, як підтверджують польові дослідження, більшість місцевого населення вже не розуміє їхнього первісного значення, а зберігає їх як певний традиційний набуток. Адже, як зауважував російський історик П. Богатирьов, «нерозуміння здійснюваного обряду збільшувало віру в його силу і користь» [1, с. 189].

Одним з найшанованіших зимових свят на Тернопільщині є свято Миколая* (19 грудня). Зимовий Миколай здавна вважався покровителем усіх бідних і знедолених, землеробства і тваринництва, земних вод, у яких рятував людей.

Миколаївське свято, як і свято Введення характеризується «полазництвом», функцію якого виконують молоді чоловіки та молода домашня худоба (як правило, чоловічої статі — цап, лошак, бик, баран), що мають обов'язково в цей день зранку зайти в чужі (а також і в свої) оселі та принести їм добробут і щастя. Тому на Тернопільщині здавна склалася традиція: хто вранці прийде до хати першим, той буде «полазником». Вважалося добрим знаком, якщо ця людина є чесною — це віщувало сім'ї добро і злагоду; поганим — коли цього дня хтось інший, а не господар перейде через своє подвір'я першим. Тому кожен господар намагався прокинутися якомога раніше і йти поратися по господарству. У цьому обряді збереглася стародавня (ще дохристиянська) «магія першого дня» — віра людей в щасливу або нещасливу прикмету.

У святі Миколая на відміну від інших передріздвяних свят домінують мотиви, наповнені християнською дидактикою. Це в першу чергу проявляється в тому, що святий Миколай, за уявленнями подолян, як і всього християнського світу, висту-

* У християнській церкві святитель, чудотворець, архієпископ Мірлікійський Миколай належить до найбільш шанованих святих в усьому світі. День пам'яті святого Миколая православна церква відзначає двічі на рік: 19 грудня — «зимового» Миколая та 22 травня — «весняного» Миколая [3, с. 282].

пає як культурний лицар і творець добра. Він сприймається старожилками як народний покровитель і їхній захисник перед Богом, а також як ініціатор родинного збору. Ця його іпостась відповідно й ініціює родинний збір і на Різдвяні свята. Адже саме на ці свята місцеві жителі (а також і всі українці) намагалися завжди бути разом, щоби вшанувати культ предків як уособлення старійшин у роді. Тому на свято Миколая до 40-х років ХХ ст. на Тернопільщині зберігалася традиція варити пшеничне пиво, споживання якого об'єднувало всіх у родині (ця традиція була властива не тільки для українців, але й для росіян та чехів) [2, с. 35]. На жаль, ця традиція в часи комуністичного режиму була призабута і до сьогодні не збереглася.

Святий Миколай в українському міфологічному пантеоні — це передусім символ прадіда. Підтвердженням цього є те, що він, так само як і дух предків, є постійним покровителем родини, «домашнім духом-охоронцем» [10, с. 108]. Треба зазначити, що свято Миколая успішно протистояло радянській атеїстичній пропаганді. Незважаючи на всі спроби в радянській період заборонити свято, його щороку відзначали українські родини, у яких діти завжди чекали зимового добродія, бо вірили, що він неодмінно принесе їм подарунки. Розповіді про те, що святий Миколай приходив вночі через вікно чи щілинку дверей, додавали якоїсь таємничості і чарівності.

Домінантною у святі Миколая є водяна стихія — одне із животворчих начал Різдва світу. Це підтверджується тим, що, за народними переказами, святий Миколай оберігає людей від стихійного лиха, рятує їх на водах, опікується звіриною. З цієї причини рибалки, виходячи в море, брали з собою його образ, як захисний амулет від нещастя. Мореплавці вірили, що є два Миколая: один морський, а другий мокрий. Перший опікується кораблями, а другий — водами. Вони вірили, що святий Миколай завжди присутній на кораблях або човнах, але побачити його неможливо [6, с. 161]. У найбільш небезпечні моменти образ святого Миколая виносили на палубу і просили в нього порятунку. В інших легендах святого Миколая часто можна побачити серед звірів, які сидять біля нього і слухають його настанови.

Святий Миколай, на відміну від інших святих, весь час перебуває на землі. На іконах він зображений білобородим ді-

дусем із добрими очима. Саме образ святого Миколая зазнав значної фольклорної міфологізації, успадкувавши насамперед християнські персоніфікації добродійних сил.

Хоча це свято мало церковний характер, на Тернопільщині з ним були пов'язані деякі народні звичаї та обряди. Зокрема, «в місцевостях над Збручем (села Дубківці, Раштівці та Сорока Гусятинського повіту — тепер Гусятинського району Тернопільської області), — як зазначав І. Галька, — 19 грудня місцеві жителі приймали ритуального гостя — «полазника» [5, с. 16]. Миколаївським «полазником» переважно був господар. Найраніше вставши, він обходив подвір'я, а потім, зайшовши до хліва, казав тваринам: «Дай, Боже, щобиць худібонька була здорова та й я з тобою ще й з своєю жоною і діточками». Аж після цього заходив до хати як перший «полазник» [8, с. 262].

Під впливом місцевого польського населення була розповсюджена широковідома у католицькому світі традиція обдаровування малих дітей від імені святого Миколая. Тут вона дуже швидко адаптувалася, набула традиційних ознак і поширилася по всій Україні. У часи польського панування, зокрема після Першої світової війни, у клубах і читальнях товариства «Прогрес» влаштовувалися повчальні вистави на релігійні теми, де разом зі святим Миколаєм та ангелами брали участь і персонажі, що представляли нечисту силу — чорти, чарівниці тощо. Після закінчення вистави через костюмованого святого Миколая відбувалася церемонія вручення подарунків: від батьків — дітям, від хлопців — дівчатам, від дівчат — хлопцям.

На Тернопільщині перед святом Миколая господині випікали печиво — «миколайчики» — медівники у формі образу святого. Господиня-матір, яка наважувалася сама пекти печиво, змушена була це робити потай, щоб діти не побачили. Разом з іншими гостинцями батьки клали це печиво дітям вночі під подушку.

Як зазначає О. Курочкін, «свято Миколая — це давнє українське хліборобське свято» [4, с. 364]. За народними віруваннями, святий Миколай виступає помічником та заступником хліборобів. У давнину протягом трьох днів (з 17 по 19 грудня) справляли Миколині святки. В центральній Україні, зокрема на Київщині, ще наприкінці XIX ст. на Миколая влаштовували обходи, подібні до різдвяного колядування.

На це свято запрошували колись усіх родичів та сусідів, запрошували навіть тих, з ким були посварені, щоби стосунки перед Різдвяними святами знову стали добрими.

У християнській традиції в чоловіків, які мали ім'я Микола і 19 грудня відзначали день ангела, була така традиція привітання: сусіди, друзі та родичі приходили до іменинника одразу після відправи у церкві з гороховим чи пшеничним перевеслом та перев'язували ним іменинника, віншували його, бажали йому здоров'я, щастя і добра.

Народний образ святого Миколая дуже близький до образу святого Михайла. У традиційному іконописі він часто виступає із мечем в руці. Його споріднення із образом святого Михайла також яскраво відчутне і в сюжетах колядок та щедрівок. Зокрема, в колядці «Миколай іде та й весну веде» святий Миколай змальований із мечем в руці (лунарна символіка). За нашими припущеннями, меч в одній руці святого Миколая — це новий місяць, а кубок у другій — це повня місяць*.

Від свята Миколая молодь починала розучувати тексти обрядових дійств: «Вертепа», «Ірода», «Кози», «Ведмеда» та інших, пов'язаних із маскуванням. Це робили переважно парубки. Вони підшукували оселю і там готували святкові маски та костюми для рядження. З цього часу розпочиналося зимове сватання дівчат.

Отже, у святі Миколая більш яскраво відчутні пережитки сімейно-родового, а не аграрного культу. Основний зміст свята вбачає в ньому ініціацію благополуччя кожного члена родини, як основної одиниці родового укладу. Можливо, що саме сімейно-родовий характер культу, що покладений в основу шанування святого Миколая, зумовив уявлення про його багатостороннє добродійство, що охоплює всі сфери сімейного, суспільного та господарського життя села та міста. Образ святого Миколая, що породив велику кількість легенд, все ж зберігає риси дохристиянських уявлень про аналогічний образ. Це в першу чергу проглядається в покровительстві ним лісових звірів та в охороні рибалок на водах. Але в процесі християнізації суспільного життя святий Миколай в першу чергу сприймається як щедрий добродій та захисник бідних та знедолених людей.

* В українській етнології на символіку місяця у святі Миколая вперше звернув увагу К. Сосенко у праці «Культурно-історична постать Різдва та Щедрого Вечера» [9].

Література та джерела

1. Богатырев П. Г. Вопросы теории народного искусства / П. Г. Богатырев. — М. : Искусство, 1971. — 544 с.
2. Добровольский В. Н. Значение народного праздника «свечи» / В. Н. Добровольский // Этнографическое обозрение. — 1900. — № 4. — С. 35–51.
3. Катрій Ю. Пізнай свій обряд. Літургійний рік Української католицької церкви. Частина 1 / Юліан Катрій. — Вид. 2-ге. — Нью-Йорк : Видавництво Отців Василіян, 1982. — 492 с.
4. Курочкін О. Обрядовість (Календарні свята й обряди) / О. Курочкін, Л. Ф. Артюх та ін. // Поділля. Історично-етнографічне дослідження. — К. : Доля, 1994. — С.358–385.
5. Народныи звичаи и обряды з околлиц над Збручем, описаны Игнатием Гальком / І. Галько. — Львів, 1862. — Ч. 2. — 57 с.
6. Потапенко О. І. Шкільний словник з українознавства / О. І. Потапенко, В. І. Кузьменко. — К. : Укр. письменник, 1995. — 291 с.
7. Рыбаков Б. Основные проблемы изучения славянского язычества / Б. Рыбаков // Труды XII Международного конгресса антропологических и этнографических наук. — М., 1967. — Т. 8. — С. 139–143.
8. Скуратівський В. Т. Дідух: Свята українського народу / В. Т. Скуратівський. — К. : Освіта, 1995. — 272 с.
9. Сосенко К. Культурно-історична постать Різдва і Щедрого Вечера / К. Сосенко. — Львів : Накл. автора, 1928. — IX, 350 с.
10. Українці: Свята. Традиції. Звичаї / [укладач І. Коверець]. — Донецьк: Альфа-Прес, 2004. — 304 с.
11. Чичеров В. И. Зимний период русского земледельческого календаря XVI–XIX веков (очерки по истории народных верований) / В. И. Чичеров. — Москва : Издательство Академии наук СССР, 1957. — 236 с.

REFERENCES

1. BOGATYREV, P. G. (1971) *Voprosy teorii narodnogo iskusstva — Questions of folk art theory*. Moscow: Iskusstvo. (In Russian).
2. DOBROVOL'SKIJ, V. N. (1990) *Znachenie narodnogo prazdnika «svечи» — The value of the national holiday «candle»*. *Etnograficheskoe obozrenie — Ethnographic Review*. No.4. pp. 35–51. (In Russian).
3. KATRIJ, JULIAN (1982) *Piznay sviy obryad. Liturhiynny rik Ukrayins'koyi katolyts'koyi tserkvy — Know your ritual. Liturhiynny rik Ukrayins'koyi katolyts'koyi tserkvy — Liturgical Year Ukrainian Catholic Church*. Part 1. Issue 2. New York: Publisher Basilian Fathers. (In Ukrainian).
4. KUROCHKIN, O. (et al.) (1994) *Obryadovist' (Kalendarni svyata y obryady) — Rites (calendar holidays and rituals)*. *Podillya. Istorychno-etnografichne doslidzhennya — Podillya. Historical and ethnographic research*. Kyiv: Dolia. (In Ukrainian).

5. GAL'KO, I. (1862) *Narodnyi zvychai i obryady z okolic nad Zbruchem, opisany Ignatiem Gal'kom — Folk customs and rituals from the vicinity of Zbruch described of Ignatij Gal'ka*. Part 2. Lviv: typography of Stauropegion Institute. (In Russian).
6. POTAPENKO, O. I & KUZ'MENKO, V. I. (1995) *Shkil'nyy slovnyk z ukrajinoznavstva — School of Ukrainian Dictionary*. Kyiv: Ukrayins'kyy pys'mennyk. (In Ukrainian).
7. RYBAKOV, B. (1967) *Osnovnye problemy izucheniya slavyanskogo yazychestva — The main problems of the study of Slavic paganism. Trudy XII mezhdunarodnogo kongressa antropologicheskikh i etnograficheskikh nauk — Proceedings of the XII International Congress of Anthropological and Ethnological Sciences*. Vol. 1. Moscow. pp. 139–143. (In Russian).
8. SKURATIVS'KYJ, V. T. (1995) *Didukh: Svyata ukrajins'koho narodu — Didukh: feasts of the Ukrainian people*. Kyiv: Osvita. (In Ukrainian).
9. SOSENKO, K. (1928) *Kul'turno-istorychna postat' Rizdva i Shchedroho Vechera — Cultural-historical figure of Christmas and generous Dinner*. L'viv: Edition of author. (In Ukrainian).
10. KOVERETS', I. (ed.) (2004) *Ukrayintsi: Svyata. Tradytsiyi. Zvychayi' — Ukrainians: Feasts. Tradition. Customs*. Donetsk: Al'fa-press. (In Ukrainian).
11. CHICHEROV, V. I. (1957) *Zimniy period russkogo zemledel'cheskogo kalendarya XVI–XIX vekov (oчерki po istorii narodnykh verovaniy) — Winter period of Russian agricultural calendar XVI–XIX centuries (essays on the history of folk beliefs)*. Moscow: Publisher Academy of Sciences of the USSR. (In Russian).

Надійшла до редакції 16 березня 2016 р.